

NKVD ja KGB keskparaadi ülesehituse põhjal saab luua teatava ettekujutuse ka Eesti NSV represseivaparaadi struktuurist, mis üldiselt kopeeris Moskva keskust. Kuid täpseid andmeid Eestis tegutsenud NKGB, MGB ja KGB struktuurist ja kaadritest ei ole siiani uurijate käsutuses, mis takistab "Lubjankale" analoogse Eesti teatmeteose (miks mitte pealkirjaga "Pagari tänav") loomist. Eestit puudutavaid julgeoleku direktiivdokumente ja käskkirju on siiski lootus leida Vene Föderatsiooni Riiklikust Arhiivist, mis peaks olema uurijatele avatud. Praktiliselt kättesaamatud on aga KGB luure- ja operatiivdokumendid, mida ei ole üle antud Venemaa riiklikule arhiivisüsteemile ja mis on endiselt KGB pärijate Venemaa Föderaalse Julgeolekuteenistuse ja Luureteenistuse valduses.

Indrek Jürjo

¹ NKVD: struktura, funkci, kadry. Svobodnaja Mysl', 1997, nr 6, lk 105-118, nr 7, lk 108-118;

NKVD-NKGB-SMERŠ: struktura, funkci, kadry, nr 8, lk 118-128, nr 9, lk 93-101;

MGB: struktura, funkci, kadry, nr 11, lk 109-121;

MVD: struktura, funkci, kadry, nr 12, lk 102-119, 1998, nr 1, lk 112-123;

KGB: struktura, funkci, kadry, nr 2, lk 110-125;

MVD: struktura, funkci, kadry, nr 4, lk 113-125.

Tõnis Lukas

TARTU TOOMHÄRRAD 1224–1558

Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998. 278 lk.

Vana-Liivimaa sotsiaalne ja poliitiline ajalugu pole just lihtsate killast uurimisobjekt. Üsna keerukas on tabada tema närvi. Et anda senisse historiograafiasse kaalukat panust, tuleb hoolikalt kaaluda, millises võtmes mängida, kui laenata terminid muusikavallast. Võtmeks pean siin uurija arusaama Liivimaa ajaloo uurimisseisust ja -vajadustest, millele sekundeerib võrdväärselt meetodi valik. Ei tea täpselt, miks Tõnis Lukas juba ülikooliajal valis uurimisteemaks Tartu piiskopkonna vaimulikud. Arvata võib, et juhendaja professor Sulev Vahtre suunaval käel oli selles valikus etendada oluline roll. Küll aga mäletan selgelt meie esimest kohtumist ja mõttevahetust prosopograafilise uurimistöö perspektiivsusel Liivimaa-fenomeni lahtimõtestamisel. Nende ridade autor oli just suure vaimustusega lugenud Manfred Hellmanni klassikaliseks peetavat artiklit Saksa ordu sotsiaalajaloolise uurimise võimalustest ning tutvunud tema õpilaste Scholtzi ja Wojtecki uurimustega ordu liikmeskonnast. Need uurimused pakusid võimaluse seletada sotsiaalseid protsesse, tõmata arengutrende ning aidata baasinfona kaasa ajaloo poliitiliste sündmuste seletamisele. Kuivõrd Preisi orduriigi ja Liivimaa seisuslik ülesehitus on põhijoonetes sarnane, siis jäin põnevusega ootama, millal valmib diplomitöö ning kuidas edeneb kolleegi edasine teadustegevus. Raamatu tagakaane viimased kaheksa rida annavad vastuse küsimusele, miks esimese kraadi saamist tuli kannatlikult oodata. Nüüd on siis Tõnis Lukase magistritöö ka raamatuks saanud. Kõikidel, kes soovivad, on võimalik saada ülevaade Tartu toomkapiitli moodustumisest, struktuurist ja koosseisust. Järgneb toomhärade päritolu ja haridustaseme analüüs. Nagu põhjalikule uurimusele meie ajalooteaduse traditsioonis kombeks, eelneb põhiosadele soliidne sissejuhatus, allikate ja historiograafia analüüs laial üle-euroopalikul taustal. Lisana järgneb autori poolt tuvastatud 295 toomherra isikuandmed 18 tunnuse alusel ülevaatlikult lahterdatuna. Kas oleks olnud võimalik veel midagi toomhärade kohta allikatest välja pigistada ja analüüsida? Ei tea küll

tahta. Saksamaal on doktorikraadegi antud tunduvalt väiksemamahulistele ja analüüsi poolest kiduramate analoogiliste uurimuste eest. Ühe magistratöö jaoks on tehtud tööd tunduvalt enam, kui vaja olnuks. Aga Tõnis Lukase puhul on tegu maksimalistiga, mitte kainelt ridu ja lehekülgi arvestava uurijaga. Teda on huvitanud eelkõige sisuline tulemus, mille alusel on nagu muuseas võimalik ka kraadi kaitsta.

Mis siis nüüd edasi peaks saama? Liivimaa mõistmisesel on jõuline samm edasi astutud ja see peaks kohustama tööd samas vallas jätkama. Täpselt sama metoodikaga tuleks läbi uurida ka teiste Liivimaa piiskopkondade toomhärрад. Nii tekiks võrdlusvõimalus ja selguksid Liivimaa riigikeste ühis- ja erijooned toomkapiitli poolt vaadatuna. Niisama põnevaks pean vastuse saamist küsimusele, kuivõrd avatud ikkagi oli toomkapiitlite vahendusel Liivimaa ühiskond Euroopale. Autor väidab küll Tartu toomhärerade näitel, et kunagi pole me Euroopale nii lähedal olnud kui keskajal. Ent see oli ikkagi vaid poolik seotus, kui arvestada ühiskonna stratifikatsiooni talupojast peapiiskopini välja. Teisisõnu küsituna: kas autori väide, et ka kõrgelt haritud toomhärрад ei kiiranud oma õpetatust Maarjamaa hüvanguks, kehtib reeglina teistegi piiskopkondade osas? Kui nii, siis on seotusel Euroopaga oma maitse juures.

Tõnis Lukase plaanidest ma hetkel ei tea. Ent ka nooremate ergutajana ja suunajana oleks ta mees omal kohal.

Priit Raudkivi

Toomas Karjahärm ja Väino Sirk EESTI HARITLASKONNA KUJUNEMINE JA IDEED 1850–1917

Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.

Toomas Karjahärma ja Väino Sirgu mahukas käsitus kuulub ühelt poolt sotsiaalkultuurilise ajaloo, teisalt ideeajaloo valdkonda, ja mõlemas mõttes on selle raamatu ilmumine rõõmustav sündmus. Kumbki põld ei ole eesti ajaloolaste poolt veel väärliselt harimist leidnud. Tõsi, sisukaid uuringuid üksikute kultuurivaldkondade kohta võime leida Eesti historiograafiast küll ja küll ning viimasel ajal ei puudu ka head näited uuelaadilisest nägemisnurkadest ja meetoditest (Aurukaevu, Undusk jt), aga saaki on veel liiga vähe. Nii eestlase enesetunnetuse mõttes kui ka selle mõistmiseks, et me oleme kõigi oma erisustega siiski nii Euroopa ja kui ka kogu maailma orgaaniline osa, vajame oma juurte, siinse kultuuri ja kogu ühiskonna toimimise avaramat mõistmist. Ja selleks on vajalikud nii süvenemised uutest aspektidest lähtuvalt kui ka panoraamkäsitlused, mis teeksid kokkuvõtteid seniläbitud teedest.

Retsenseeritav monograafia ongi seesugune panoraamkäsitlus, kirjutatud eesti ajalooteaduse seniste heade traditsioonide vaimus. Teos hõlmab küllalt pikka ajaloolist perioodi ja ka selle temaatiline haare on lai: eesti haritlaskonna kujunemise kõrval on jälgitud ka põhiliste Euroopa ideevoolude retseptsiooni ja nende arendamist Eestis. Senist kodumaist kirjanlust on arvestatud vägagi skrupulooselt, allikate osas küll piiratud peamiselt trükitutega. Raamatu temaatikat arvestades ei saa seda pidada patuks, ehkki mõne tegelase kirjavahetuse jälgimine veel täpsema ideeanalüüsi nimel oleks käsitluse huvitavust ja loetavust suurendada aidanud. Kuid jah, süvenemist üksikisikute vaadete geneesi ja ka ehk retseptsiooni ei olnud autorid eesmärgiks seadnudki; sihik on suunatud ülevaatlikkusele. Teos on varustatud nimeregistri ja ingliskeelse resümeeaga, kirjanduse üldloendit pole, piiratud on viiteparaadis märgituga.

Nentinud raskusi haritlaskonna defineerimisel ja pikemalt sellel tülikal probleemil ka peatumata, piiritlevad Sirk ja Karjahärm raamatu sissejuhatuses oma lähtekohta nii: "Moderniseerumise ja rahvusliku ärkamisega sai tõuke ajalooline protsess: haridust saa-